

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ ЯК НАУКА І ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

Доцільно розпочати з аналізу сучасного стану історико-педагогічної науки в Україні. За останні десять років, коли педагогіка торує свій самостійний шлях в культурному просторі України, історія педагогіки також пішла з нею в цю дорогу. За ці роки з історією педагогіки відбулося декілька трансформацій і, аналізуючи цей процес, можемо говорити про певну кризу в історико-педагогічній науці, як і взагалі в педагогічній науці. Я розумію під “кризою” не лише негативний аспект, а вбачаю у ній і багато позитивного, тому що кризовий стан – це стан перелому, стан відмирання деяких положень, ідей і нелегкий шлях до прийняття, залучення нових.

Що дає нам привід говорити про кризовий стан історико-педагогічної науки? По-перше, в останнє десятиліття був підданий критичній оцінці весь той доробок, всі ті історико-педагогічні надбання, які напрацьовувалися впродовж багатьох років в концепції розвитку радянської педагогічної науки.

Було, я б сказала, декілька хвиль критичного осмислення історико-педагогічного досвіду. Першою реакцією істориків педагогіки в кінці 1980-х – на початку 1990-х років, була критика всього розвитку педагогічної науки в Радянському Союзі, починаючи з 1917 року і закінчуючи 1980-ми роками, та позитивна оцінка діяльності дореволюційної школи і зарубіжної педагогіки. Це хвиля періоду “гласності”, коли дійсно вперше прозвучали заборонені імена та факти, що стосувалися розвитку освіти і культури в Україні, коли відкривалися “білі плями” історико-педагогічного процесу.

Наступна хвиля – середина 90-х років – це наміри серйозного осмислення явищ, феноменів, подій і персоналій, відкритих і оприлюднених на початку 1990-х років.

Коло наукових інтересів істориків педагогіки цього періоду було сконцентроване навколо проблем, питань і постатей, відкритих у попередні роки, але з намаганням глибше й повніше представити історичні феномени і особистості. Тематика розкривала проблеми національного виховання та національної освіти, персоналій, які несли або розвивали цю проблематику.

Останні п'ять років ХХ століття і початок ХХІ століття характеризуються тенденцією до розширення предметного дослідницького поля історико-педагогічної науки та намірами об'єктивного його дослідження, особливо стосовно радянського періоду.

Другий чинник або показник трансформаційної кризи, що існує в історії педагогічної науки, джерелознавчий. До історико-педагогічного дискурсу долучилося дуже багато нового, невідомого матеріалу. Тобто, він був почасти відомий, але у період розвитку радянської історико-педагогічної науки на ці джерела було накладено “табу” або вони оцінювалися негативно. І величезний загальний першоджерел, який потужним потоком влився і вливається в історико-педагогічну науку, науково не віддеференційовується,

не відрефлексовується. Опис великого фактологічного матеріалу, не структурований, і завдання історико-педагогічної науки дати адекватну оцінку джерелам різного походження, які складають дискурсивну тканину часу.

Йдеться в цілому про джерела XVI – XIX століть, це зокрема, діяльність братських шкіл. Кирило-Мефодіївського братства, земств, Громад тощо, які взагалі були викреслені з культурного контексту. Джерелознавча база 1917-1920 років розглянута досить повно і систематично.

У цьому проблемному полі репрезентувалися і мають велику популярність у істориків педагогіки педагогічні персоналії, які жили і діяли в Україні або були українцями за походженням. Це постаті різної величини, але майже всі вони висвітлюються дуже позитивно, дещо в екзальтованому тоні, що не відповідає дійсності. Питання реального внеску в педагогічну науку тієї чи іншої персоналії інколи навіть не ставиться розробниками, відсутні критерії їх об'єктивного оцінювання тощо. Отже, проблема залишається на порядку денному історико-педагогічної науки.

Третя ознака кризи, що проявилася в останньому десятилітті, – це вплив на трактування історико-педагогічного процесу педагогічної думки діаспори. Діаспора наповнює якщо не всі, то багато наших педагогічних публікацій. Ми пізнали багато нового щодо діяльності в еміграції таких видатних постатей української педагогіки, як Софія Русова, Іван Огієнко, Спиридон Черкасенко та інші. До нас повернулися також педагоги, які проявили себе переважно за кордоном – Німеччині, Канаді, Америці (Г.Ващенко та інші). Вони були відомі вузькому колу національно свідомих українців і зараз приходять до нас в гіперболізованому, на мій погляд, вигляді, тобто в дослідницьких працях не дається об'єктивна, адекватна оцінка тим педагогічним процесам, які відбувалися за кордоном і, відповідно тим постатям. Дуже часто вони подаються поза контекстом, хоча було б справедливо зазначити, що ці педагоги саме і діяли, і творили відокремлено, лише в своїй уяві вибудовуючи певні конструкції, схеми, ідеї. В цьому випадку дослідник мав би проаналізувати світоглядні й психологічні особливості особистості, її психічну структуру, найближче оточення і саме в них шукати відповіді на поставлені педагогічні запитання.

Одним і з провідних напрямів розвитку історико-педагогічного знання, який зараз входить в предметне поле наукових розробок дослідників, є народна педагогіка. Її функціонування – велике питання і для науковців, і для викладачів історії педагогіки. Чи це є історико-педагогічна наука, чи взагалі, як твердять деякі російські науковці, це історія педагогічної ментальності, яка реконструює стереотипну, притаманну певній групі, народу взаємодію дорослих і дітей в процесі виховання. Вона базується на архетипах тієї чи іншої культури і може бути віднесена до окремого напрямку історико-педагогічної науки тільки в тому випадку, коли ця остання досліджує свій специфічний предмет специфічними історико-етнографічними методами. Народна педагогіка, тобто педагогічний звичай, має бути проаналізований насамперед з точки зору збереження етнографічної адекватності методів

феномену, який виступає об'єктом дослідження. Через ізоляціонізм розгляду і неадекватність методики деякі розвідки у цьому напрямі носять характер псевдоаналізу, і це є ще одним доказом кризи історії педагогіки.

Свідченням кризового стану історико-педагогічної науки в Україні є невідрефлексоване ставлення до радянського періоду розвитку школи й педагогіки в Україні. Як видається, саме вона сьогодні стає "білою плямою" у проблемному полі історії педагогіки, виключаючи 1920-ті роки (період національного відродження) та окремих постатей А.С.Макаренка та В.О.Сухомлинського. Причому щодо цих двох педагогів дослідники вдаються до іншування: впродовж всього дослідження, розвідки, статті їм інколи вдається навіть і не натякнути, не проговоритися, що ці педагоги жили в радянські (сталінські, постсталінські) часи, що вони творили у заідеологізованій педагогічній парадигмі. Або ж маємо, значно рідше, розгляд їхньої спадщини у формі зашкарублених кристалізацій радянського канону.

Вагомою складовою сучасного історико-педагогічного контексту, що викликає деякі питання, є розвиток історії педагогічної науки, історії української освіти в Західній Україні: Галичині, Буковині, Закарпатті. В історії радянської педагогічної науки розвиток педагогічної думки, офіційної школи в Західній Україні мав виокремлений характер і отримував різко негативну оцінку в багатьох наукових дослідженнях і підручниках з історії педагогіки, що було викликано політичними та ідеологічними резонами. Стосовно ж розвитку української педагогічної думки і школи періоду до воз'єднання з Радянською Україною говорилось також глухо і невиразно, аби не применшити і не позбавити пафосу й доленосного значення радянського періоду.

І зараз маємо значну, судячи із спрямувань дисертаційних досліджень, кількість історико-педагогічних розвідок, які присвячені українській педагогічній думці і школі Західної України дорадянського періоду. Це дослідження різного роду. вони стосуються передусім багатьох персоналій, які вперше вводяться в історико-педагогічний контекст, а також процесів, що відбувалися в національному шкільництві Західної України.

Об'єктивно оцінити ці дослідження дуже важко і перш за все тому, що обрана проблематика виймається з контексту, із загальних педагогічних реалій, часто не береться до уваги й не аналізується розвиток офіційної освіти. Обмеження українознавчою педагогічною проблематикою позбавляє можливості для порівняння а, отже, й більш об'єктивної оцінки тих чи інших явищ. феноменів, постатей. Маємо поодинокі приклади полікультурного підходу до розгляду педагогічної проблематики в цьому регіоні.

Отже, підводячи певний підсумок, визначимо, що для розвитку сучасної української історії педагогіки характерні такі риси: 1) відсутність системного аналізу всього проблемного поля історико-педагогічної науки. Мова йде про проблему вироблення і застосування нової методології дослідження, без якої навіть нова проблематика не зробить наше розуміння старих тем більш глибоким. Маємо лише заповнення окремих "білих плям" та повернення до

історико-педагогічного контексту великої кількості педагогічних персоналій. Тобто мова йде про розширення історико-педагогічного дослідницького поля, вибір нових об'єктів (який відбувається досить успішно), а не про його цілісне, системне переосмислення; 2) етно-центризм історико-педагогічної думки, яка майже повністю зосереджена на українській проблематиці. Маємо праці та статті, де “ніхто і ніщо тут не аналізується окремо, все існує в нерозрізненій, сакральній, тисячолітній цілості. До предмета цієї науки (мається на увазі українознавство – О.С.) не підходить, а так би мовити підповзається навколішки, він не обговорюється, а – уславлюється” [2].

Третя характерна риса сьогоденного розвитку історико-педагогічної науки це майже повна відсутність порівняльних історико-педагогічних досліджень або ж тих, які говорять про культурні, педагогічні впливи, про приналежність української школи й педагогічної думки до європейської цивілізації з її ієрархією цінностей.

Відсутність у сучасному дослідницькому полі історико-педагогічної науки розвідок, які сягають глибше середини ХІХ століття, свідчить про прагматичні наміри “актуалізувати” історико-педагогічну науку, навіть в окремих випадках із наданням “рекомендацій” і “впровадженням” окремих ідей (що є абсолютним нонсенсом), а не розглядом історії педагогіки як безперервного континіуму, із зверненням до її витоків як свідченням позитивної тяглості ідей, важливої для зародження педагогічних канонів, цінностей, дискурсів.

І насамкінець, з огляду на сказане вище, потребують перегляду загальні концептуальні засади історико-педагогічної науки, її понятійно-термінологічний апарат, хоча деякі кроки в цьому напрямі уже здійснюються. М.Богуславський [1], О.Сухомлинська [5, 6].

Говорячи про кризовий стан сучасної історико-педагогічної науки, розуміємо, що подолання цієї кризи не може вирішуватися одномоментно.

Звернемо увагу на те, що процес підготовки педагогів, викладачів, учителів не припинявся і продовжується, він потребує науково-методичного забезпечення, що вимагає наукового осмислення і переосмислення всього проблемного поля історико-педагогічних знань. І тут ми маємо справу з необхідністю розробки цілісного і структурного підходу до історико-педагогічної науки як необхідної умови забезпечення навчального процесу у вищих навчальних закладах.

В цьому аспекті нас цікавить насамперед, яким же має бути сучасний підручник з історії педагогіки, що виступає одночасно і засобом формування педагогічного мислення у майбутніх вчителів, і засобом педагогічного пізнання. Ми звикли, що у підручник, методичний посібник, навчальну книгу входить матеріал, який вже апробований, усталений в науці, не викликає будь-яких сумнівів. Тому постає питання: чи може історія педагогіки як навчальний предмет стати віддзеркаленням сучасного стану історико-педагогічної науки? Тобто чи всі компоненти, які складають історико-педагогічне поле сучасних досліджень, мають знайти відображення в курсах з історії педагогіки?

Перш ніж відповісти на це питання, подивимося на підручники та навчальні посібники, які вже існують сьогодні й використовуються в навчальному процесі. Їх налічується вже біля десятка, і вони досить різні за змістом, за хронологічними рамками, за обсягом, стилем викладу й почасти за призначенням, хоча всі передбачають застосування в педагогічних навчальних закладах. Характерною рисою цих посібників є те, що вони створювалися, як правило, викладачами у відповідь на гостру потребу вузів у науково-методичному забезпеченні викладання історії педагогіки.

Переважна частина цих навчальних книг присвячена історії розвитку української педагогіки. Цей процес було розпочато В. Кравцем, який у 1994 році підготував перший навчальний посібник “Історія української школи і педагогіки. Курс лекцій” (359 стор.) і видав його у Тернополі. І хоча зараз можна робити певні закиди авторові щодо оцінки конкретних подій та періодів, певних прогалів і деякої схематичності трактувань, в цілому ця перша спроба є вдалою, і посібник донині використовується у вузах.

Сьогодні маємо декілька посібників з історії української педагогіки. Це книга Б.Ступарика “Національна школа: витоки, становлення” (Київ, 1998 р., 333с.); “Історія української педагогіки” автори О.Любар, М.Стельмахович та Д.Федоренко (Київ, 1999, 355с.). Останньою з такого роду напрацювань є “Історія педагогіки України” О.Мельничук, що вийшла в Кіровограді в 2001 році і складає 179 сторінок. Такий малий обсяг книги, більша половина якої є Хрестоматією, не дає підстав говорити про це видання як повноцінний навчальний посібник.

В ці ж роки з’явилися історико-педагогічні праці у вигляді навчальних посібників, які розкривають певний період історії української педагогічної думки і школи, який, як правило, не був розкритим за радянських часів або подавався з позицій радянського канону. Це навчальний посібник “Нариси історії українського шкільництва (1905 – 1933)”, який вийшов у Києві в 1996 році за загальною редакцією О.Сухомлинської обсягом 302с. та книга М.Кукурудзяка та М.Собчинської “З історії національної школи і педагогічної думки в УНР” (Кам’янець-Подільський, 1997, 173с.).

З позицій розщеплення історико-педагогічного об’єкта, але уже з боку проблемного поля, а не хронології написані посібники Б.Ступарика “Шкільництво Галичини” (м.Івано-Франківськ, 1994, 143с.) та брошура В.Кузя. Ю.Руденка, О.Губка “Українська козацька педагогіка і духовність”, яка опублікована в 1995 р. в м.Умані й налічує 114 сторінок.

Крім посібників саме з історії української педагогіки – найбільшої прогалини у науково-методичному забезпеченні відповідних курсів – викладачі вузів підготували й видали навчальні посібники з історії загальної педагогіки, які охоплюють більш широке проблемне поле – історію розвитку загальної педагогіки. Це “Історія педагогіки” за редакцією М.Левківського і О.Дубасенюк (Житомир, 1999 р., 336с.), де українська проблематика, природно, посідає досить значне місце. Посібник А.Сбруєвої та М.Рисіної “Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах” (Суми, 2000 р., 208с.), має специфічний спосіб викладу матеріалу і найбільш повно і об’єктивно, на

рівні сучасних вимог відображає напрями, сутність і зміст загального розвитку історико-педагогічних знань.

Ось такий більш-менш повний перелік навчальних посібників, які вийшли в Україні в останні 10 років. Вони рекомендовані студентам, викладачам, педагогам, навіть школярам для застосування в навчальному процесі і здебільшого використовуються, бо, як зазначалося, пишуться викладачами вузів для забезпечення власних потреб.

Всі перелічені вище видання мають слабкі і сильні сторони. До других можна віднести те, що вони увібрали й певним чином переробили напрацювання останніх 15 років – журнальні статті, розвідки, збірники праць, присвячені тим чи іншим педагогічним подіям чи персоналіям: через посібники автори намагалися забезпечити новий за змістом і спрямуванням навчальний предмет історію української педагогіки, часто за відсутності необхідних матеріалів. Третій момент, який можна віднести до позитивів, це те, що навчальні посібники апелювали до більш широкої аудиторії, ніж студентство, вони були звернені до широкого загалу і носили, особливо на початку 90-х років, яскравий відбиток “атмосфери часу”, інтелектуальної й політичної ситуації в освіті і в країні в цілому.

Проте у посібниках, їх змісті, структурі наявні риси кризового стану, що існує в історії педагогіки як науки: невизначеність методології, обґрунтованість періодизації розвитку української педагогіки, акцентування на педагогічних персоналіях, мала питома вага об’єктивного аналізу діяльності школи у різні періоди і, звичайно, україноцентризм. В посібниках з історії української педагогіки розвиток національної педагогічної думки і школи розкривається, як правило, у повному відриві від контексту доби, напрямів і змісту офіційної освіти чи то Російської імперії, чи то Австро-Угорської, чи Радянського Союзу. Весь матеріал подається у вигляді неперевершених досягнень у галузі національної освіти, здебільшого міфологізований (наприклад, посібники О.Любара, М.Стельмаховича, Д.Федоренка та В.Кузя, Ю.Руденка, О.Губка).

Перш ніж перейти до думок про те, яким же має бути підручник з історії педагогіки, бо його ми й досьогодні не маємо, хочу трохи зупинитись на двох виданнях, які в останнє десятиліття ввійшли до сучасного історико-педагогічного проблемного поля. хоча були створені давно: це передрук видання 1969 1970 р. книги Г.Васьковича “Шкільництво в Україні (1905 – 1920)”, який вийшов у Києві в 1996 році, має 358 сторінок та (фундаментальна праця відомого педагога Степана Сірополка “Історія освіти в Україні”, яка вперше вийшла в Празі в 1936 році, розширене і доповнене друге видання з’явилося в 1958 році. Зараз маємо нове перевидання цієї широкої монографічної розвідки, яка вийшла в Києві в 2001 році і налічує 911 сторінок. Вона увібрала всі публікації педагога про освіту України, починаючи від Київської Русі і закінчуючи 1930-ми роками.

Як мені видається, ці дві фундаментальні монографії, з одного боку, є самодостатніми й можуть використовуватися в навчальному процесі вузів. Одночасно вони є джерельною базою для широкого дослідження

українського шкільництва (Ст. Сірополка) та періоду 1905 – 1920 р.р. (Г.Васькович). Підходи цих авторів яскраво відображають специфіку часу і ідеологічно-соціальних обставин, в яких створювалися ці книги, і є перш за все важливим джерелом дослідження.

В контексті сучасних реалій висловлю декілька власних міркувань з приводу того, якою ж має бути навчальна книга з історії педагогіки.

Першим завданням, яке має поставити перед собою укладач або група авторів, – це засади, на яких має будуватися посібник, тобто що має лягти в його основу. В сучасних умовах демократизації науки це можуть бути соціокультурні засади, антропоцентричні, культурологічні, цивілізаційні, синергетичні або будь-які інші. але послідовно й системно викладені й реалізовані впродовж всієї роботи.

Друге завдання – це організація навчального матеріалу. Маємо декілька підходів до цієї проблеми. Перший – хронологічний, “ортодоксальний”, який має стійку інтелектуальну традицію в Україні. Він передбачає широкий хронологічний фон – від Київської Русі (якщо це стосується України) або ж від історії педагогіки Стародавньої Греції та Риму (загальна педагогіка) через середні віки до нового часу, XIX-XX століть.

Як видається, такий підхід в сучасних умовах не є конструктивним і продуктивним, особливо з огляду на той факт, що історія педагогіки з кожним роком втрачає свої позиції в структурі підготовки майбутнього вчителя. Тому втиснення широкого хронологічного контексту розвитку педагогічної думки, розвитку освіти та висвітлення педагогічних персоналій в малий обсяг курсу призводить лише до переліку тих чи інших подій та фактів, скоромовки за відсутності достатнього масиву інформації. Сутність історико-педагогічного матеріалу вихолощується, нейтралізується, уодноманітнюється. Історія педагогіки за такого підходу в більшості випадків не викликає цікавості у студентів.

Окрім ортодоксально-хронологічного, в сучасних європейських університетах широко практикуються так звані “лінії розвитку”, тобто обираються історико-педагогічні геми та проблеми, навколо яких концентрується курс історії педагогіки [4]. Такими темами можуть бути, наприклад: “Освітні реформи в Україні”, “Дошкільне виховання в історії педагогіки”, “Визначні педагоги про зміст середньої освіти” тощо.

Ці та інші проблеми, розгорнуті у відповідному хронологічному полі. можна пропонувати різним категоріям майбутніх вчителів, обираючи ту проблему і тему. яка найбільш дотична до їхньої майбутньої спеціальності.

Третій підхід, який може поєднуватися з першими двома – це суто проблемний підхід, коли обирається порівняно короткий хронологічний період, але тематично пов’язаний з актуальними проблемами освіти. Це може бути, наприклад, “Реформаторський рух за оновлення школи в кінці XIX – на початку XX століття”, “Проблеми громадянського виховання в XIX – XX століттях”, “Освіта і демократія в XX столітті”, “Статеве виховання в XVIII XX ст.” тощо.

Такі три підходи у викладанні не виключають один одного, а можуть

комбінуватися. Навчальний матеріал, тобто зміст курсу, має пропонувати достатній фактологічний матеріал, а проблемне викладання спрямовуватися на розвиток творчості та самостійності пошуку.

Сьогодні, в умовах кризового стану, традиція усталеного, відрефлексованого матеріалу може бути порушена, тобто до змісту навчальної книги може вноситися й матеріал для дискусій, роздумів тощо. Тут незаперечним має стати положення про те, що історія педагогіки, особливо історія освіти, віддзеркалює злети і кризи історії, відображає її проблеми і тому тісно пов'язана з сьогоденням та перспективами розвитку науки, бо висвітлює минуле з позицій нинішнього дня.

Тому історик педагогіки, як потенційний автор підручників і посібників з цього предмета, уникаючи будь-яких форм догматизму, має неупереджено й об'єктивно розкрити і пояснити минуле освіти й педагогічної думки та, крізь призму особливостей сучасності, спонукати до конструктивних змін в освіті і вихованні.

Використана література:

1. Богуславський М. Структура сучасного історико-педагогічного знання // Шлях освіти. – 1999. – №1. – С.37-40.
2. Грищенко О. Черговий тріумф радянського літературознавця // Критика. – травень 2001 рік, число 5 (43). – С.23.
3. Дічек Н. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки // Шлях освіти. – 2001. – №4. – С.15-19.
4. История педагогики как учебный предмет. Учебные пособия. Международный опыт. – Москва, 1996. – 230с.
5. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної думки в Україні // Шлях освіти. – 1999. – №1. – С.41-45.
6. Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі // Шлях освіти. – 2001. – №4. – С.10-15.